

СПОСІБ ВЧИНЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

WAY OF ACTION AS AN ELEMENT OF THE INFORMATION MODEL OF COLLABORATIVE ACTIVITIES

Антонюк П.С., к.ю.н., доцентка,
професорка кафедри криміналістики та судової медицини
Національна академія внутрішніх справ

Павула Є.М., аспірант
Науково-дослідний інститут публічного права

Пясковський В.В., к.ю.н., професор,
професор кафедри криміналістики та судової медицини
Національна академія внутрішніх справ

В статті, на основі аналізу результатів слідчої та судової практики та наукових публікацій, визначаються проблеми розслідування колабораційної діяльності в сучасних умовах – кримінального правопорушення проти основ національної безпеки, відповідальність за яке передбачена статтею 111¹ Кримінального кодексу України. По результатах аналізу робиться висновок, що ефективність розслідування колабораційної діяльності залежить не лише від упорядкування законодавства, але й від належної правозастосовчої практики. Зазначається, що на формування правильної практики застосування законодавства впливає, в тому числі, наявність відповідних розробок в галузі криміналістики, зокрема, криміналістичної методики розслідування колабораційної діяльності.

Звертається увага, що ключовим структурним елементом окремої криміналістичної методики виступає криміналістична характеристика кримінального правопорушення. Визначається позиція науковців, які до складу криміналістичної характеристики колабораційної діяльності відносять: спосіб, місце, час вчинення злочину, засоби злочинного посягання та особу злочинця.

Шляхом аналізу відповідної кримінальної процесуальної норми виділяються сучасні способи вчинення колабораційної діяльності. Робиться висновок про їх розмаїття не лише по зовнішньому прояву, структурі та змісту, а й щодо відображення в матеріальному середовищі у вигляді слідів, які залишаються по результатах співпраці з ворогом у передбачені способи.

Аргументується думка щодо недоцільності формування та розроблення видової методики розслідування колабораційної діяльності у зв'язку з відсутністю закономірностей виникнення та розвитку кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики даного кримінального правопорушення.

Обґрунтовується позиція щодо доцільності та ефективності формування та розробки внутрішньовидових методик розслідування колабораційної діяльності, в основу яких покладений спосіб вчинення як слідуютьворюючий елемент криміналістичної характеристики колабораційної діяльності.

Ключові слова: колабораційна діяльність, державна зрада, спосіб вчинення, криміналістична характеристика, внутрішньовидова методика розслідування.

The article, based on the analysis of the results of investigative and judicial practice and scientific publications, identifies the problems of investigating collaborative activity in modern conditions – a criminal offense against the foundations of national security, responsibility for which is provided for by Article 111¹ of the Criminal Code of Ukraine. Based on the results of the analysis, it is concluded that the effectiveness of the investigation of collaborative activities depends not only on the regulation of legislation, but also on proper law enforcement practice. It is noted that the formation of the correct practice of the application of legislation is influenced, among other things, by the presence of relevant developments in the field of forensics, in particular, the forensic methodology of investigating collaborative activities.

Attention is drawn to the fact that the key structural element of a separate forensic methodology is the information model of a criminal offence. The position of scientists is determined, which includes the following as elements of the information model of collaborative activity: the way, place, time of the crime, the means of the criminal offense, and the identity of the criminal.

Through the analysis of the corresponding criminal procedural norm, modern ways of collaborative activity are distinguished. A conclusion is made about their diversity not only in terms of external manifestation, structure and content, but also in terms of reflection in the material environment in the form of traces that remain as a result of cooperation with the enemy in the prescribed ways.

An opinion is argued regarding the impracticality of forming and developing a specific method of investigation of collaborative activity in connection with the absence of regularities in the emergence and development of correlational relations between the elements of the information model of this criminal offense.

The position regarding the expediency and effectiveness of the formation and development of intraspecies methods of investigation of collaborative activity, which are based on the way of committing as a trace-forming element of the information model of collaborative activity, is substantiated.

Key words: collaborative activity, treason, method of commission, information model of a criminal offence, intraspecies method of investigation.

Колабораційна діяльність – це вид кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, відповідальність за яке передбачена ст. 111¹ Кримінального кодексу України (далі – КК України) [1].

Норма, що передбачає кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність, є відносно новою для законодавства України та з'явилася лише в березні-квітні 2022 року.

Разом з тим, як зазначають дослідники, в світовій практиці питання притягнення до відповідальності за колабораціонізм є відомим явищем, поява якого пов'язана

з подіями Другої світової війни. Але характерним є те, що в різних державах колабораційні дії та їх шкідливі наслідки розглядалися по-різному, оскільки об'єктивно складним є розмежування дій людей для виживання в окупації та співпраці з ворогом по інших мотивах [2, с. 4].

Так, наприклад, «у Східній Європі та СРСР колабораціонізм трактувався дуже широко – під відповідальність підпадали і ті, хто активно служив у ворожому війську, і військовополонені, яких вважали зрадниками, бо вони потрапили у полон, і цивільне населення, яке опинилося на території під німецькою окупацією» [2, с. 4]. Разом

з тим, особи, які хоч і співпрацювали з ворогом, але підтримували партизанів чи саботували вимоги окупаційної адміністрації, не притягувалися до відповідальності за колабораціонізм. Таке ставлення поширювалося й на працівників, що займали невисокі посади в адміністраціях, якщо вони при цьому не вчинили інших злочинів [2, с. 4].

Натомість у Франції колабораціонізм розглядався в аспекті впливу дій колаборанта на інтереси держави. У Філіппінах амністії підлягали особи, які співпрацювали з ворогом в сфері торгівлі або в управлінській сфері, оскільки саме такі особи нерідко були вимушені погоджуватися на співпрацю, щоб допомогти місцевому населенню вижити і мінімізувати вплив окупаційної адміністрації на людей. При цьому чітко вирізнялося дві категорії осіб: ті, хто тільки співпрацював з окупаційною владою, та особи, які вчиняли й інші тяжкі злочини [2, с. 4].

Необхідно зазначити, що поряд з іншим, проблеми розслідування колабораційної діяльності в сучасній Україні, на думку дослідників, пов'язанні також з неточністю формулювання диспозиції статті 111¹ КК України та перетинанням складу зазначеного кримінального правопорушення з іншими видами кримінальної протиправної діяльності в галузі національної безпеки: державна зрада; пособництво державі-агресору; виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників [2, с. 5].

Відповідно до даних, наведених Українською Гельсінською спілкою з прав людини станом на березень 2023 року, за ст. 111¹ КК України було притягнуто до кримінальної відповідальності 1804 осіб, з них у порядку спеціального досудового розслідування розслідувалось провадження щодо 605 осіб, а щодо 453 осіб провадження зупинені у зв'язку з їх розшуком; до суду було спрямовано 1081 кримінальне провадження, з них 515 проваджень – у порядку спеціального досудового розслідування [3].

Значаючи на актуальність питань, пов'язаних з притягненням до відповідальності за колабораційну діяльність як для громадян, що проживають на підконтрольній уряду України території, так і на окупованих територіях, вчені акцентують увагу на тому, що ефективність розслідування таких кримінальних правопорушень залежить не лише від чіткості та зваженості українського законодавства, але й також від напрацьованої практики його застосування [2, с. 5].

Одним із завдань окремої криміналістичної методики є підвищення ефективності розслідування певного виду кримінального правопорушення [4, с. 411–413]. Аналізуючи значення окремої методики розслідування колабораційної діяльності, Бондар В. С. покладає на неї вирішення, у тому числі, задач [5, с. 123]:

- 1) встановити положення, які складають основу виокремлення рекомендацій з досудового розслідування колабораційної діяльності як спеціальної форми державної зради;
- 2) визначити напрями досудового розслідування колабораційної діяльності;
- 3) формалізувати підхід до розслідування колабораційної діяльності;
- 4) встановити закономірності колабораційної діяльності, механізм даного кримінального правопорушення, сформулювати комплекс рекомендацій по збиранню, перевірці та оцінці доказів;
- 5) розробити технологію (програму) розслідування колабораційної діяльності.

Кузьменко О. В., аналізуючи криміналістичну характеристику колабораційної діяльності як магістральний елемент методики розслідування даних кримінальних правопорушень, до основних її елементів відносить: «спосіб, місце, час вчинення злочину, засоби злочинного посягання та особу злочинця» [6, с. 339].

Як ми вже зазначали раніше, юристи-практики пов'язують проблеми розслідування колабораційної діяльності, в першу чергу з тим, що юридичні конструкції складів кримінальних правопорушень у ст. ст. 111 (Державна зрада), 111¹ (Колабораційна діяльність), 111² (Пособництво державі-агресору) КК України викликають багато запитань щодо відмежування один від одного [3].

Так, Жидков В. Л. та Жила О. Б. звертають увагу, що усі діяння, що охоплюються конструкцією «колабораційна діяльність», перебувають також в площині понять «державна зрада» та «пособництво державі-агресору» і лише в кількох випадках мають застереження – за відсутності державної зради [3].

Крім того, законодавець не визначив поняття колабораціонізму, а лише передбачив відповідальність за його прояв у вигляді співпраці у певних сферах суспільних відносин. Щодо прояву співпраці, то законодавець запропонував розглядати певну діяльність як колабораціонізм і заняття посад як колабораціонізм. При цьому не розглядає саму діяльність на посадах як колабораціонізм, мету і мотиви здійснюваної діяльності, а в деяких випадках, – її наслідків [3].

Така ситуація значно ускладнює не лише кримінально-правову кваліфікацію протиправних діянь, але й негативно впливає на ефективність розслідування в аспекті визначення обставин, що підлягають доказуванню, та обрання засобів для збирання доказів.

Спираючись на логіку законодавця, закладену в передбачену відповідальність, дослідники пропонують розглядати колабораційну діяльність як спеціальний вид державної зради, вчиненої на окупованій території внаслідок збігу тяжких обставин [3].

Таким чином, аналіз способів вчинення колабораційної діяльності, як елементу криміналістичної характеристики, важливий не лише з точки зору визначення обставин, що підлягають встановленню та доказуванню, але також щодо визначення напрями пошукової діяльності органів досудового розслідування в часовому та просторовому аспектах, спрямованої на виявлення слідів (й, відповідно, збирання доказів) даного кримінального правопорушення.

Так, аналіз ст. 111¹ КК України дозволяє виділити наступні способи вчинення колабораційної діяльності:

- публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України;
- добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора;
- здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України;
- дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти;
- передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора;

– провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора;

– добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора;

– добровільне обрання до незаконних органів влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора;

– участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території;

– публічні заклики до проведення незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території;

– організація та проведення заходів політичного характеру з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради;

– здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради;

– активна участь у заходах політичного характеру з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради;

– добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території;

– добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора;

– надання незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним формуванням держави-агресора допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України [1].

Як бачимо, способи вчинення колабораційної діяльності є досить різноманітними не лише з точки зору змісту, структури (підготовка, безпосереднє вчинення, дії по прихованню) та зовнішнього прояву кримінальних протиправних діянь, але й з позиції їх відображення в матеріальному середовищі. Крім того, передбачені законодавцем способи вчинення охоплюють дуже широке коло осіб, які

можуть бути класифіковані на основі різних криміналістично значущих підстав та бути зовсім різними за своїми соціально-демографічними характеристиками. Але при цьому, спосіб вчинення буде обумовлений іншими факторами, аніж особою правопорушника, наприклад, місцем проживання (території, підконтрольні уряду України, або тимчасово окуповані території). Тобто, мова йде про відсутність закономірностей виникнення та існування кореляційних зв'язків між такими елементами криміналістичної характеристики, як спосіб вчинення та особа правопорушника.

Також зовсім різною за своєю суттю та природою виглядає слідова картина колабораційної діяльності для кожного конкретного способу вчинення. В одних випадках це будуть виключно «ідеальні» сліди, що залишилися в пам'яті людей по результатах публічних закликів про проведення незаконних виборів, референдумів тощо. В інших випадках – це буде великий масив матеріальних слідів у вигляді документів розпорядчого чи організаційного характеру тощо. Такий широкий діапазон слідової картини передбачає застосування доволі різних засобів виявлення та збирання доказів, різні матеріальні та інтелектуальні ресурси, особливості залучення яких в умовах вчинення колабораційної діяльності потребують досконалого теоретичного розроблення для забезпечення ефективності їх практичного застосування.

Таким чином, спостерігаємо знецінення наукової та практичної значущості криміналістичної характеристики колабораційної діяльності як інформаційної моделі кримінального правопорушення, між елементами якої існують кореляційні зв'язки, пізнання закономірностей яких сприяє ефективності розслідування кримінального правопорушення.

Втрата значущості криміналістичної характеристики як складової криміналістичної методики розслідування колабораційної діяльності не дозволяє вести мову про вирішення визначених вище задач методики, зокрема, по розробці дієвих криміналістичних рекомендацій по розслідуванню колабораційної діяльності.

В результаті чого, ми схилиємося до думки щодо неефективності формування та розроблення видової методики розслідування колабораційної діяльності. Натомість вбачаємо за доцільне розробку внутрішньовидових методик розслідування колабораційної діяльності, заснованих на передбачених у відповідній кримінальній процесуальній нормі способах вчинення.

На нашу переконливу думку, лише внутрішньовидові методики розслідування колабораційної діяльності, в основу яких покладений спосіб вчинення, здатні забезпечити реалізацію завдань та функцій криміналістичної методики як наукового інструментарію правоохоронних органів. В протилежному випадку, криміналістична методика (зокрема методика розслідування колабораційної діяльності) втрачає своє практичне значення, а криміналістична характеристика, як її структурний елемент, перетворюється на фантом криміналістичної науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 22.05.2024).
2. Синюк О., Луньова, О. ; за заг. ред. Свиридової Д. Колабораційна діяльність і пособництво державі-агресору: практика застосування законодавства та перспективи його удосконалення: аналітичний звіт. Київ: Центр прав людини ZMINA, 2023. 69 с. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/10/colaboration_web_ukr-1.pdf
3. Жидков В. Л., Жила О. Б. (2023). Доказування злочинів про колабораційну діяльність: проблемні питання закону: веб-сайт. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/dokazuvannia-zlochyniv-pro-kolaboratsiynu-dialnist-problemni-pytannia-zakonu/> (дата звернення 22.05.2024).
4. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ, 2004. 588 с.
5. Бондар В. С. Про основи методики досудового розслідування колабораційної діяльності. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. № 3. С. 115–124.
6. Кузьменко О. В. Особливості криміналістичної характеристики колабораційної діяльності. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. С. 336–339.